

Industrializazioa Hernanin

Garoa Gonzalez Fernandino

EHUko historia ikaslea

Sarrera¹

Industrializazioa industria kapitalistan oinarritzen den hazkunde ekonomikoaren prozesua da. Industriak, nekazaritzaren ordez, ekonomiaren eta gizartearen sektore dinamizatzailearen eginkizuna bere gain hartzen du.

Industrializazioaren prozesua lantegiak ugaltzen direnean hasten da. Eta lantegiak sortzen eta ugaltzen dira, industrializazioaren aurreko garaietako egoerarekin alderatuz, ekonomiaren produktibitateak orokorrean gorakada nabarmena jasaten duenean. Honek lanaren zatiketa eragiten du. Ondorioz, populazioa aurreko aroetan baino askoz ere azkarrago hazten da; hiriguneetako biztanle kopurua oso azkar handitzen da; eta azkenik, nekazaritza produktuak eta nekazariak garrantzia galtzen dute industriaren eta merkataritzaren ekoizpenarekin eta langile kopuruarekin konparatuz gero.

Euskal Herriko industrializazio 1842 urte inguruan jarri zen abian. Pixkanaka indarra hartzen joan zen 1870 urte bitartean eta bigarren karlistaldiaren ondoren 1876 urte inguruan, behin betiko garapen aldia hasi zen. Fase hori hainbat hamarkadaren atzerapenaz iritsi zen, Europako gunea «aurrerakoiekin» alderatuz gero, baina hori ez zen oztopo izan Hego Euskal Herria, Iberiar penintsulako bigarren industria gunea bilakatu zedin. Lehenengoa Katalunia izan zen, XIX. mendearen hasieran jadanik ondo errotutako lantegi gunea baitzen.

Prozesu historiko honetan barneraturik, Hernaniko industrializazioa aurkitzen dugu, ondorengo orrietan azalduko dudana. Honetarako nire azalpena hiru ataletan banatuko dut. Lehenengoan, nekazaritzaren garrantzia galtzea izenburupean, industrializazioaren aurreneko epealdia aztertuko dut. Bigarren zatian jada industria pizten deneko urteetan zentratuko naiz, herrian gertatutako hainbat aldaketari so eginez. Azkeneko atalean, garai honi emakumeek egindako hainbat ekarpen aztertuko ditut artxibo eta erroldetan agertzen ez direnak.

Nekazaritzaren garrantzi galtzea

XIX. mendean, 1857 urtea mugarri moduan harturik, Hernaniko herrian nekazaritzak zuen garrantzia galtzeko prozesua hasi zen. Ordura arte lehen sektoretik bizi izandako herria, hurrengo urteen garapena dela medio, bigarren eta hirugarren sektorean espezializatuko zen, hola industrializazioa prozesuaren lehen urratsa osatuz.

¹ Artikulu honen abiapuntua, 2003. urtean, Hernani herriko Berdintasun Sailak, kide naizen ikertalde bati emandako ikerketa bekan dago. Artikulua idazterako orduan, bekaren iker-aldian lortuak izan ziren hainbat datu hartu ditut aintzakotzat. Ikerketa beka honen ondorioz idatzitako lanean, industrializazioa lantzeaz gain, 1936eko gudan eta guda ostean Hernaniko emakumeek egindako ekarpenak aztertu dira. Lan hau, aurten emango da argitara, *Ahotsak (Emakumeak historian, Hernani 1936-1970)* izenburupean (ikus bibliografian Barrutiabengoa et alii, 2004).

	<u>1860</u>		<u>1962</u>	
	Pertsona kop.	%	pertsona kop.	%
Lehen sektorea	874	56'6	307	7'3
Bigarren sektorea....	379	24'0	2.812	67'4
Hirugarren sektorea.	323	20'0	1.056	25'3
Guztira	1.576	100'0	4.175	100'0 ²

Datu hauetan ikus daitekeenez, industria izango da langile gehien barneratuko duen sektorea, nekazaritzak garrantzi nabaria galtzen duen bitartean. Izan ere, Euskal Herriko industrializazio prozesuak, baserriko produkzio eta estrukturan ondorio nabariak izan zituen. Baserri buruaski batetik, baserri intentsibo-espezializatu baterako bilakaera gertatu zen (Sainz, 1995). Industrializazioak hiri paisaia aldatzeaz gain, nekazal gunea ere moldatu zuen.

Baserri intentsibo berriak, hiriko populaketari begira ekoiztuko zuen, autokontsumorako ekoizten zuen garaia atzean utziz. Hau dela medio errentagarritasun edo produktibitate gutxiko produktuak baztertuak izango ziren.

Baserrietan, hiriko populaketari begira, batez ere esnea eta barazkiak ekoiztuko ziren. Hau dela eta soroak abeltzantarako bideratuko ziren. Euskal Herrian 1950 urterako garia desagertzeaz zegoen, eta artoari dagokionez, abereen elikagai modura bakarrik ekoizten zen.

Hurrengo taula honetan ondo antzematen da. Euskal Herriko garapen hau Hernaniko herrian ere gertatu zela.

	<u>1901</u>	<u>1903</u>	<u>1930</u>	<u>1944</u>
Garia.....	160	40	-----	2
Artoa.....	465	300	138	155

Esan bezala, bada, XX. mendean Hernanin zerealek garrantzia galdu zuten eta nekazaritza beste ekoizpen era batzuetara gerturatu zen. Honetan abeltzantzak garrantzi handiagoa eskuratu zuen. Hurrengo taulan abereen gorakada nabari da. Baina are eta nabariagoa behiak kontutan hartzen baditugu. Abere hau izan zen baserrietako produkzioen estruktura indar handienaz barneratu zen elementua:

	<u>1857</u>	<u>1906</u>	<u>1926</u>	<u>1953</u>
Behiak	720	1.317	1.914	1.214
Zaldiak	28	40	80	70
Ardiak	960	871	-----	542

Argi ikusten da, beraz, 60. hamarkada arte lortutako datuak aztertuz, nekazaritzaren ahultzea eta industriaren gorakada. Industriak nekazari populaketaren lekua eskuratu zuen: Hernanin, 1960 urtean populaketaren %7'3 nekazaritzatik bizi zen eta 1975 urterako dagoeneko %1'8ra jeitsi zen.

1900/1950 II. Industrializazioa Hernanin

1900. urte bitartean Hernaniko industrializazioan protagonistak izan ziren industrietan martxan jartzen hasi ziren.

XX. mendeko Hernaniko garapen industrialia aldi ezberdinetan bana daiteke, joera ziklikoa izanik. Laburki, historiari begiratuz, ikus daiteke 1900. urte inguruan gorakada handia bizi izan zutela industrietan. Gorakada honen ostean hamar urteko egonkortzea etorri zen, eta gerora, 1910. urtetik 1920ra, berriro ere aurrera pauso handia. 1929an, AEBn hasitako krisi ekonomikoa berehala zabaldu zen Europa osoan, eta eragin handia izan zuen Hernaniko industrien garapenean. 1929ko krisiaren ondorioek 1936an hasitako Espainiako Gerra Zibilarekin bat egin zuten, eta gerra-ostearaino itxaron behar izan zen berriro ere industriak abian ikusteko.

Gosea, beldurra, haustura soziala eta populaketaren beherakada izan ziren gerra-oste bortitzaren ezaugarriak. Hala ere 40eko hamarkadatik aurrera Hernaniko industria pixkanaka berriro abian jartzen hasi zen.

Hernanin egon ziren industrietan hitz egiterakoan 40eko hamarkada agertzen da mugari gisara. 40ko hamarkada aurretik eta ondoren egon ziren industria esanguratsuenak ondokoak dira:

1940 aurretik: *Remy* (almidoi fabrika, 30 langilez osatua), *Santiago Carrero* (puntu-zeko generoak, 33 langilez osatua), *Fábrica de tejidos del Pirineo*, *Biyak bat* (paper fabrika, 75 langilez osatua), *Mendía* (paper fabrika, 120 langilez osatua), *Montes y Cia* (larru zurratzaileak «curtidos», 35 langilez osatua), *Fundiciones del Norte* (75 langilez osatua), *Aristegui* (Adreiluak), *Cerámicas de Hernani* (45 langilez osatua) eta *Cerámicas San Miguel*³.

Gerra ondorengo lehen urteetan papergintzara bideratu ziren bi enpresa sortu ziren Hernanin, Urumea ibaiaren ertzetan, *La papelera de Zikuñaga* (250 langile) 1941. urtean, eta *Papelera del Norte* (100 langile) 1944an. Industria kimikoek ere garrantzi handia izan zuten bigarren industrializazio honetan, 1947an *Policloro S.A.* (90 langile) sortu zen, eta urte batzuk beranduago, 1949. urtean, *Electroquímica de Hernani* (60 langile).

² Taula hauek Hernaniko artxiboko informazio iturrietatik aterak izan dira.

³ Dokumentazio falta dela eta lantegi batzuen langile kopurua ezin izan dut aurkitu. 1950. hamarkadako eta ondorengo lantegiei dagokionez, ez dago daturik Hernaniko udal artxibategian. Eta egun oraindik indarrean jarraitzen duten lantegi askok datu hauek galduak dituzte. Hau dela eta lantegi hauei dagokien langile kopuruaren datua gutxi gora beherakoa da.

50eko hamarkadan berriro ere papergintzaren sektorea indartu zuten bi enpresa sortu ziren: 1950ean *Danak Bat S.A.* eta 1952an *Transpakar S.A.* (40 langile). 50eko hamarkada erabakigarria izan zen Hernaniren industri garapenerako. Bi papelera hauez gain Hernanirentzat berebiziko garrantzia izan zuen 1953an ezarritako *Orbegozo y Cia* (1000 langile) metalgintzako enpresak.

Beraz, 1940tik aurrera sortutako fabrika esanguratsuenak ondorengoak direla esan daiteke: *Zikuñaga* (paper fabrika), *Papelera del Norte*, *Policloro S.A.* (kimika industria), *Electroquímicas de Hernani S.A.*, *Danak Bat S.A.* (paper fabrika), *Orbegozo y Cia* (industria metalurgikoa) eta *Unión Española de Abrasivos* (40 langile).

Hernaniko lurraren erabilpenari erreparatuz garapen industrialak izan duen joera jarraitu daiteke. Industri jardueretara bideraturiko lur sailen garapena honelakoa izan da:

Jarduera industrialetara bideraturiko lur sailak (hektareatan)⁴:

	<u>1900. urtea</u>	<u>1955. urtea.</u>	<u>1980.urtea</u>
→ Florida auzoa.	2,53	8,74	14,18
→ Antziola auzoa.	0,82	2,66	2,61
→ Herrigunea / Villak.	0,09	0,90	0,72
→ Akarregi / Martindegi	-----	2,16	16,60
→ Zikuñaga	-----	8,15	29,40
→ Epele	-----	2,35	18,62
→ Jauregi / Santa Barbara	-----	0,65	5,41

Industri lurren kokapenari dagokionez ikus daiteke oinarritzko bi elementuk baldintzatu zutela: Urumea ibaiak eta trenbideak. Bi elementu hauek ezinbestekoak izan ziren industria lurren kokapena eta egituraketa ulertzerako.

Hernanik jasan zuen II. industrializazioak 40ko hamarkadan izan bazuen ere abiapuntua, gerra ostearen eraginek moteldu egin zuten garapena, eta 50-60ko hamarkadetaraino itxaron behar da industrializazio prozesu honen unerik aipagarrienak bizitzeko. 50. hamarkadan espainiar estatuko sistema ekonomikoa kapitalismo internazionalarekin uztartu zen, eta makro mailan gertatutako aldaketa honek mikro mailan (eskualdeetan, herrietan) eragin handia izan zuen. Denbora tarte horretan Hernanik aldaketa ugari jasan zituen. Aldaketari⁵ buruz hitzegiten

⁴ Datu hauek 1983an Gema Etxeberrriak eginiko *Tesina: Hernani* argitaratu gabeko lanetik jaso ditut. (Lan hau Hernaniko artxiboan topatu dut).

⁵ *Gizarte aldaketaren* ikerketa oinarritzkoa da antropologian. Lehen belaunaldietako antropologoek gizarteak orekan eta aldaketarik gabe baleude bezala ikertu bazituzten ere, berehala agertu ziren ideia hau hankaz gora jarri zuten autoreak (G. Balandier, M. Gluckman, R. Redfield, I. Shapera). Hauenzat aldaketa, desoreka, ezegonkortasuna gizartearen baitan dauden fenomenoak dira, eta hauen analisia funtsezkoa bilakatu da gizartearen eta hauen funtzionamenduaren analisirako. Beraz aldaketa momentuen analisia egokia da gizarte errealitatera hurbiltzeko.

dudanean nozio hau ahalik eta zentzurik zabalenean ulertu behar da. Lehen begiradan antzeman daitezkeen aldaketez gain, aipa litezke jarduera ekonomikoetan aldaketak, aldaketa demografikoak, industria berrien sorrera, edo aldaketa urbanistikoak.... Beraz industrializazioak sakoneko beste aldaketa batzuk dakartza berarekin: gizarte harremanen eta egituraren aldaketa, famili egituraren eta funtzionamenduaren aldaketa, genero harremanen aldaketa, balio eta balore sistemen aldaketa.... Inondik inora ere industrializazioaren fenomeno fenomeno konplexua da, eta bere azterketak zailtasunak sortzen ditu.

Industrializazio fenomenoarekin zuzenean loturik, bata bestearen eraginpean, bizi izan zuen Hernanin emigrazioaren fenomeno. Industria kopurua gorantz zihoan heinean industri hauetan lan egiteko esku lanaren premia ere etengabe areagotu zen. Fenomeno honek bere isla izan zuen datu demografikoetan.

<u>Hamarkada:</u>	<u>Biztanteak:</u>
1900	3.372
1910	4.326
1920	5.405
1930	6.282
1940	7.093
1950	8.577
1960	13.080
1970	23.388
1980	30.272

Hernaniko II. Industrializazioak 40. hamarkadan behin betiko indarra hartu zuen. Baina hasiera-hasieratik izan dut gogoan II. Industrializazio honen aurrekari izango dena, hau da, 1900 urtean hasi eta gutxi gora-behera 1939ra luzatu zena.

Emigrazio fenomenoari buruz hitz egiterakoan ere egokia iruditu zait begirada 40ko hamarkada baina lehenagora luzatzea. Honela emigrazioaren ikuspegi zabalagoa eskura daiteke, eta fenomeno honetan jazo diren aldaketak ere errazago ikusiko dira. Bartolome Tatavull Estradari⁶ jarraituz ikertateari dagozkion emigrazio etapak hiru alditan banatu ditut:

- 1) Azken etorkinak (1956-1962).
- 2) Tarteko etorkinak (1940-1955).
- 3) Antzinako etorkinak (1940 aurrekoak).

Jatorria kontutan izanez ondorengo taula osatzen da⁷:

⁶ B. Tatavull (1963).

JATORRIA	AZKEN ETOR.	TARTEKO ETOR.	AINTZINAKO ETOR.	GUZTIRA
GIPUZKOA	13,5	45,2	58,8	39,5
ARABA, BIZKAIA ETA NAFARROA	13,6	17,5	17,2	15,8
GAZTELA ZAHARRA	15,0	11,2	13,7	13,3
EXTREMADURA	17,8	5,7	0,3	9,2
ANDALUZIA	14,7	8,8	1,0	9,5
LEON	6,7	2,2	1,0	3,9
GAINONTZEKO AK	8,7	9,4	8,0	8,8
GUZTIRA	100,0	100,0	100,0	100,0

Taulan ikus daitekeen gisan 1955 urte ingurura arte (antzinako etorkinak, tarteko etorkinak) Gipuzkoatik eta beste euskal probintzietatik zetozen etorkinek pisu handia zuten⁸. Baina pixkanaka (1955. urtetik aurrera bereziki) espainiar estatuko etorkinak garrantzia hartzen joan ziren. Lekuko gisa mintzatu zaidan Asunek emigrazio uholde hau bizi izan zuen. Bere hitzetan ikus daitekeen moduan lanaren areagotzearekin batera etorri ziren etorkinak, «empezo con la Papelera de Zikuñaga, y se empezo a trabajar y no, no, la gente aqui, segittun hasi zian lanian, jende gutxi zeion, geo toda esa plebe ya vino de Extremadura, todo se llenó de extremeños».

Etorkin kopurua zela medio berehala sortu ziren etxebizitza arazoak, bereziki 50eko hamarkadan. Etorkin kopuruari aurre egiteko azpiegitura gabe aurkitu zen Hernaniko herria. Erdigunean ezin zen etxebizitza gehiago egin, eta pixkanaka kanpoaldean auzo berriak eraikitzeari ekin zioten; Florida, Portu, Karabel... Auzo hauek langile auzoak izan ziren nagusiki. Emigrazio fenomenoaren protagonista izan zirenek oso gogoan dituzte hasierako etxebizitza arazoei aurre egiteko sortutako «bat-bateko erantzunak», etxea elkarbanatzea ohiko, eta ezinbesteko, bihurtu baitzen. Hector Extremaduratik lanera etorri zen etorkina da. Hernanira iritsi zenean zuzenean bizi izan behar izan zituen etxebizitza gutxi egoteak sortzen zituen arazoak:

yo puedo decir que aquí he conocido, aquí en Lizeaga, un piso de cuatro habitaciones y tener que alquilar tres. Si eran tres, alquilaban dos. Y tener que pasar por delante de la misma habitación donde está, como le llamaba, el dueño. Los inquilinos tenían que pasar por donde estaba el propietario. Mucha falta de vivienda...

⁷ B. Tatavull (1963).

⁸ Euskal Herri barneko migrazio hauen protagonista gizon nahiz emakumeak izan dira. Emakumezkoen migrazioa neskametzarekin lotuta dago, fenomeno honi bereziki interesgarria deritzogun arren bere analisia beste batean egin beharko da.

Marisak lau seme-alabekin bakarrik egin zuen Badajoztik Euskal Herrirako bidea. Senarra aurrez etorria zen lanera. Urte batzuk Aizarnazabalen igaro ostean iritsi ziren Hernanira. Lehen hilabeteetan etxea elkarbanatu beharrean aurkitu ziren: «aquí vivíamos, ¿cuántas familias?, por lo menos seis familias. En esta casa seis familias. En una habitación teníamos dos camas y ahí se metían todos; los niños en una cama y nosotros en otra, el pequeño se metía con nosotros, o sea, muy justo todo».

Etxebizitza arazoei aurre egiteko beste bideetariko bat apopilotza izan zen. Apopilotzak fenomeno gisara irakurketa ugari izan ditzake. Nik emakumeen lanarekin (patronen lanarekin) duen hartu-emanaz aztertu dut, eta jarduera honen bitartez patrona gisara lan egin zuten emakumeek Hernaniko historiari eginiko ekarpena inguratu naiz. jarduera hau egoki ulertu ahal izateko, ezinbestekoa da emakume hauek bizi izan zuten testuingurua ulertzea, hau da, bai industrializazio prozesuak, eta, nola ez, frankismoak, genero harremanetan izan zuen eragina ikustea.

Estatistika eta dokumentuetatik at: emakumeen lana

Frankismoak bultzaturiko generoaren inguruko baloreek, espektatibek, ideologiak⁹, asko lagunduko digute ulertzen industrializazio garaian emakumeek Hernanin egin zituzten jarduerak. Izan ere, gizakiok aktore sozial gisara historikoki nahiz kulturalki egokitu zaigun testuinguruan estrategia ezberdinak aurrera eramateko gai garen arren, ezin uka liteke testuinguru horrek izugarri baldintzatu dezakeela gure bizitza.

Hizpide dugun denbora tarte honetan anitzak dira Hernaniko emakumeek eginiko ekarpenak. Frankismoarekin sortzen den «familia idealean» senarrak betetzen zuen «ogi irabazlearen» rola, eta emazteak «etxearen zaindaria eta kudeatzailearena». Baina, Pilar Pérez-Fuentes-ek¹⁰ dioen moduan, familia eredu hau, genero sistema hau, kontraesan sakon baten gainean eraiki zen, eta idealaren eta errealitatean gertatzen zenaren artean distantzia handia zegoen. Senarren nahia emazteak etxean izatea bazen ere, nahi honek soldata baxuen errealitatearekin egin zuen tupust. Senarraren soldata baxu hauekin ia ezinezkoa zen etxeko lan taldearen bizirautea. Kontraesan honek merkatu bikoitz baten sorrera ahalbidetu zuen.

«Soilik» etxeko lanaz arduratzen zen emakumearen irudia «ideal» bete ezin bat izan zen. Errealitatean senarraren soldata osatzeko eta etxeko lan taldearen

⁹ Erregimen berriaren ideario moralak familiaren gainean eraiki zen, eta Eliza katolikoak hartu zuen hau gainbegiratzeko ardura. Familia hauen osaketa guztiz iherarkikoa zen, eta autoritatea gizonaren esku zegoen. Emakumeek aginte hau onartu eta seme-alabei heleratzeko ardura zuten. Familia eredu honek lanaren banaketa sexuala areagotzen zuen, muturrera eramanez eta emakumearen estereotipo tradizionala indartuz.

¹⁰ P. Pérez Fuentes (1993). Lan honetan autoreak Bizkaiko Lehen industrializazioa aztertzen du. Azterketa honen atal nagusi bat industrializazioarekin emakumeentzat sortzen diren "isilpeko merkatu" paraleloen analisia dagokio. Geografikoki eta historikoki Hernaniko II. Industrializazioatik urrun dagoen arren, bere interpretazio eredu gure ikerlanean erabilgarria da. Izan ere, frogatuko dugun gisan, Hernanin ere II. Industrializazio honekin emakumeek osatutako merkatu garrantzitsu bat sortu baitzen.

ongizatea bermatzeko ondasun eta zerbitzuen produkziara bideratutako emakumez osatutako bigarren mailako merkatu bat sortu zen, estatistika ofizialetan agertzen ez zen «isilpeko merkatua».

«Isilpeko merkatuan» lan egiten zuten emakume asko topa daitezke Hernanin. Artxibo eta errolda ofizialetan emakume hauek ikustezinak dira. Erroldak erreparatzen ditugunean badirudi emakumeen eta lan merkatuen arteko harremana noizbehinkakoa dela. Ezkondu aurretik fabriketan, neskame moduan, e.a. lan egiten zuten emakumeak agertzen dira dokumentuetan, baina ezkondu ostean emakume guztien jarduerak «sus labores» izendapenaren barnean sailkatzen dira. «Sus labores» kategoria honen atzean gordetzen dira emakumeek isilka, errekonozimenterik gabe, burututako lan guztiak. Dokumentu historikoetan agertzen ez diren arren ahozko historiaren bitartez berreskura daitezke beraien bizipenak.

«Isilpeko merkatu» hauetan lan egitea beraien etxeko lan taldeentzat diru-sarrerak lortzeko estrategia bat zen emakumeentzat. Bizi-estrategia hauen artean jarduera ezberdinak aipa ditzakegu. Bazeuden Arantxaren moduan etxean *jostun lanak* egiten zituztenak. Arantxa hernaniarra da. Baserrian jaio eta igaro zuen gaztaroa. Baserriko ekonomian laguntzeko esne-saltzaile moduan lan egin zuen urte askoan. Ezkondu ostean senarrak eta berak herrian erosi zuten pisua. Senarrak lantoki batean lan egiten zuen, baina irabazten zuen diruarekin ez zen iristen gastu guztiei erantzutera. Etxeko ekonomiari beste diru-sarrera bat gehitzeko etxean albornoak josten hasi zen Arantxa:

ba nik garai hartan albornoak ittenittun. Len hemen etzan estilaure itten albornoza, oain etxero baiño, len frantsesentzat ittezian. Frantsesak etortzentzian tranbian ta bena eamatezuen dendati. Ta zu kontuatzan zea ba oso esklabua, oso diferenta dala [...]. baiño nee gizonak irabazten zun soldataik, hileru, ordun astero kobratzezan, gelditzentzan bakarrik aste bateko, bestea dana Caja de Ahorrosantzako. Ta aste hortakokin einbeharzenun argia ta... Ordun nik lan asko ittenun, dendako lan asko ittenun, baiño bizimodue oso gorra.

Arantxak «oso esklabua» bezala definitzen du urte askoan egin zuen lana. Dioenez ordutegi finkorik gabeko lana zen berea, edozein unetan deitu ziezaioketen dendatik beste hamar albornoz josteko esanez. Gauetz nahiz asteburuetan egin behar izaten zuen lana. Berarentzako, bere familiarentzako, denborarik gabe aurkitzen zen.

Mercedesek ere ezagutu zituen «isilpeko merkatuan» egiten ziren lanak. Aurrerago aipatuko dudan moduan oso ohikoa zen emakumeek «isilpeko merkatutik» lan merkatu ofizialetara eta alderantziz jauzi egitea¹¹. Mercedesek¹² bi merkatuak ezagutu zituen. Hamalau urtez geroztik Zikuñagan ibili zen lanean, baina fabrikako lanaz gain gogoan du familiako emakumeek *zelofan poltsak egiten zituztela etxean*:

¹¹ Emakumeen bizi zikloaren arabera (haurtzarora, gaztarora, ezkondu bizitza, alarguntzea...) lan merkatu ofizialarekin izan zuten harremana ere aldakorra izan zen. Merkatu ofizial eta extraofizialetan sartu-rtenak oso ohikoak ziren.

¹² Mercedes, JOC (Juventud Obrera Católica) sindikatuko kide eta zuzendari izan zen. Hernanin emakumeek egin zuten lehen greban partehartzaile nagusietakoa izan zen.

en casa luego había ese tipo de trabajo también, ese tipo de trabajo traían las personas que trabajaban en esa misma empresa, en Zikuñaga. Y traía a casa y en casa yo me acuerdo mis hermanas mayores y yo. Entonces era muy común la telenovela y entonces con la radio y tal enchufada y tal en una mesa así amplia una hacía una cosa, la otra... era un trabajo así en común. Pues en la familia trabajábamos así [...], los trabajos que yo os estoy diciendo eran absolutamente femeninos. Y era un trabajo extra que lo pagaban también extraoficialmente. Que eran pelas, era un trabajo extra para sacar dinero.

Mercedesek azaltzen duenez, Zikuñagarako etxean egiten ziren lan hauek guztiz femeninoak ziren, isilpean egiten zirenak, eta isilpean ordaintzen zirenak.

Arantxa eta Mercedesena «isilpean» Hernaniko emakumeek egin zuten lanaren bi adibide dira. Bi adibide hauek ez dira anekdota edo salbuespenak, oso zabaldua zegoen errealitate baten isla baizik. «Isilpeko merkatuaren» errealitatearen barnean kokatu behar dugu baita ere lehen izendatutako patronen lana. Adibideekin agerian uzten da emakume hauek egiten zuten lana, eta lan horren truke eskuratzen zuten dirua, oinarrizkoa zela beraien etxeko lan taldearen biziraupenerako. «Ogia irabazten» zuena soilik senarra zenaren irudia apurtzen da beraz. Ikus daiteke egoera sozialaren analisia egiteko, baloreen, ideologiaren ikuspegitik errealitatean jaso zenera jauzi egin behar dela, hau egiten ez bada historia desitxuratu egingo baita.

«Isilpeko merkatuan» lan egiten zuten emakumeek gain bazeuden gizonekin batera fabriketan lan egiten zuten emakumeak ere¹³. Emakume hauek ezkongabe eta alargunak ziren. Izan ere, 1962. urtera arte indarrean egon zen ezkondu ostean emakumeak lana uztera behartzen zituen legea. Hala baieztatzen dute lekukotzek: «emakumiantzako lana zegoen Karrero fabriketan, ta gero beste Morencos. Neskak han, behin hamalau urtezkeoz. Ta ondo hemen, porque había trabajo pa' todos. Eta beno andriak eta emakumiak klaro behin ezkonduz geotz etzuten lanik itten, itten zuten lan etxian» (Arantxa). Nahiz eta emakume hauek fabriketan lan egin, fabrika hauetan ere lanaren banaketa sexual bortitza ematen zen. Emakumeei lanik «sinpleenak» ematen zitzaizkien, inolako ardura eta prestigiorik gabekoak. Gainera oso ohikoa zen emakume izate soilagatik gizonezkoak baino soldata baxuagoak jasotzea.

Burututako elkarrizketetan iritzi ezberdinak jaso ditut fabriketan emakumeek egiten zuten lanaren inguruan. Batzuen iritzi fabriketan lan egiteak ez zuen inolako kutsu ezkorrik. Aurreko lekukotzan Arantxak esan digun moduan hamalau urte ingurutik ezkondu bitartean fabriketan lan egitea nahiko ohikoa zen, eta ohikotasun horrek normaltasun bat ematen zion. Beste batzuen iritzi fabriketan lan egitea oso gaizki ikusia zegoen, Asunek dioenez gaur egunean prostituta moduan lan egitean bezain gaizki:

ordun fabriketan nahi zonak lan ittenzun, baño nola esangoizut, garai hartan fabrika jutezana, mentalidadea hala zan, izatezan, ba nola esangoizut, gaur nola putaetxe batean lan eingo balu, en un club de esos... Gaizki ikusia zeon, gaizki ikusia zeon, hola

¹³ Fabriketan lan egiten zuten Hernaniko emakumeen inguruan zerbait gehiago jakiteko, eta emakumea hauek langile mugimenduen sorreran izan zuten garrantzia ikusteko irakurketa interesgarria da: Begoña Gorospe, *Crónica de las mujeres de Hernani 1940-1980. Estudio sobre la aportación de las mujeres de Hernani a la reconstrucción del movimiento obrero organizado de 1940-1980*. Argitaratubagea.

izatezan. Emakumientzat hala izatezan. Emakumeak etxeko lanak, etxeko gauzak eta beno, josita, oso diferentea zan, oso diferentea zan.

Ikusi da Arantxak etxean jostun lanak egiten zituela. Etxearen eremua emakumeentzat «seguruagoa» zen. Fabrika gune mixtoa zen, gizon-emakumeak elkarrekin harremanetan jartzeko aukera ematen zuen. Garaiko morala, eta emakumeen otzantasun, kastitate, ideiak kontutan izaten baditugu fabrika «arrisku» gune bezala uler zitekeen. Bestalde gogoan izan behar da fabrika esparru publikoa zela, eta gainera fabrikan lan egiten zuen emakumeak produkzio sisteman parte hartzen zuela. Honek arlo domestikoan eta erreproduzioara bideratua zegoen emakumearen rudia apurtzen zuen. Irudi «idealak» apurtzen direnean ohikoa da gaitzespen jokaerak agertzea.

Laburbilduz

1900. urtean hasi zen Hernaniko industrializazioa abian eta 50, 60 hamarkadetan hartu zuen behin betiko indarra. Urte hauetan Hernaniren itxura guztiz aldatu zen. Ekonomiari dagokionez, industria sektoreak nekazaritza baztertu zuen. Gizarteari dagokionez, garai berrian berrikuntza ugari gertatu ziren, hauen artean populazio berriaren etorrera. Honek Hernaniren giza geografian aldaketak ekarri zituen. Jatorri ezberdinen arteko jendearen hartu-eman kulturalak deigarriak izan ziren eta eragin handia izan zuten hernaniarren eguneroko bizitzan¹⁴.

Urbanistikoki, eraldaketa garaian, gaur egun hain ezagunak diren hainbat auzo eta etxe eraiki ziren. Honetaz gain, lantegi berrien eraikuntza eta lehen nekazaritzarako erabiliak ziren hainbat guneren desagertzeak itxura berria eman zion herriari.

Eraldaketa garai honetan, gizarte aktore guztiak izan zuten bere protagonismo esparrua. Honela, emakumeak subjektu aktibo modura agertzen hasi ziren, askotan historia «ofizialean» isilarazi zaien parte hartzea agerian utziz. Ekonomia «berrian» parte hartu zuten, industrian lanean eta beste hainbat ekintzen bitartez bere etxeko lan taldearen sostengua posible eginez. Bestetik populazio berriaren integrazio lanean, pupilajearen fenomeno delatua eta paper garrantzitsua izan zuen.

¹⁴ Jatorri hernaniarra duten hainbat berriemaileek diotenez, orduan ikasi zuten gaztelania "egoki" hitzegiten eta baita janaria prestatzeko zenbait era berri ere (tomatea entsaladan jaten adibidez).

Aipaturiko bibliografia

- Barrutiabengoa, U. - Elias, N. - Gonzalez, G. – Rodriguez, A. (2004): *Ahotsak (Emakumeak historian, Hernani 1936-1970)*, Hernaniko Udala, Hernani.
- Etxeberria, G. (1983): *Hernani* [tesina argitaragabea. Hernaniko artxiboan]
- Gorospe, B.: *Crónica de las mujeres de Hernani 1940-1980. Estudio sobre la aportación de las mujeres de Hernani a la reconstrucción del movimiento obrero organizado de 1940-1980* [argitaragabea]
- Pérez Fuentes, P. (1993): *Vivir y morir en las minas*, UPV – EHU, Bilbo.
- Tatavull, B. (1963): *Vida rural y urbana en la villa y término de Hernani*, Estudios Geográficos CSIC – Instituto Juan Sebastián Elcano, Madril.
- Sainz, Mari Jose (1995): «Baserria eta industrializazioa», in I. Zaldúa – M. Zurbano (arg.), *Industrializaziotik desindustrializaziora?*, UEU, Bilbo,